

מה בין משה רבינו לרבי עקיבא¹

הרב שמואל קדר

א

דברים שלא נתגלו למשה נגלו לר"ע וחבריו

במדבר רבה (חקת פרשה יט תחילת אות ד'): "וכל יקר ראתה עינו" (איוב כח י), זה ר' עקיבא, דברים שלא נתגלו למשה נגלו לר"ע וחבריו. ובביאור "ידי משה" שם, כתב: שמעתי הטעם דמשה הראה לו הקשר של תפילין, משא"כ ר"ע ראה התפילין עצמן. משה ראה קשר של תפילין שנמצא מאחור "וראית את אחורי, לפני לא יראו" "כי לא יראני האדם וחי" (שמות לג). כיצד אם כן ראה ר' עקיבא את התפילין עצמן שהם לפניו?

ב

תורה שבכתב ותורה שבע"פ

א. "יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי?"

במנחות דף כט ב מבוארת מעלת רבי עקיבא על זו של משה רבינו. אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות [פרש"י: כגון התגין דס"ת]. אמר לפניו רבש"ע מי מעכב על ידך [מה שכתבת שאתה צריך להוסיף עוד עליהם כתרים]. אמר לו אדם אחד יש שעתידי להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תלי תלין של הלכות. אמר לפניו רבש"ע הראהו לי, אמר לו חזור לאחורך. הלך וישב בסוף שמונה שורות ולא היה יודע מה הן אומרים, תשש כחו. כיון שהגיע לדבר אחד (שיטה מקובצת: תיבת אחד נמחק) [שצריך טעם] אמרו לו תלמידיו רבי מנין לך אמר להן הלכה למשה מסיני. נתיישרה דעתו [של משה הוֹאִיל ומשמו אומר אע"פ שעדיין לא קיבלה]. חזר ובא לפני הקב"ה, אמר לפניו ריבונו של עולם יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי? אמר לו שתוק כך עלה במחשבה לפני.

מדרש זה צריך ביאור, שהרי משה מקיף את כל התורה לכל דורותיה. בברכות דף ה א, א"ר לוי בר חמא אמר ר' שמעון בן לקיש מאי דכתיב "ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם" (שמות כד כב)? "לוחות" אלו עשרת הדברות, "תורה" זה מקרא, "והמצוה" זו משנה, "אשר כתבתי" אלו נביאים וכתובים, "להורותם" זה גמרא. מלמד שכולם נתנו למשה מסיני. ובמגילה דף יט ב: הראהו הקב"ה למשה דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, ומה שהסופרים עתידים לחדש, ומה זה, מקרא מגילה. ובשמו"ר מז א: אפילו מה שתלמיד שואל לרב אמר הקב"ה למשה באותה שעה. מה ידע איפוא רבי עקיבא שלא ידעו משה?

1. משנודע לרב מרדכי תובל זצ"ל על מחלתו, הוסיף בקודש וקבענו לחדש "חברותא". במסגרת זו קראתי לפניו מאמר זה ומשוקעות בו מהערותיו והגהותיו.

ב. מעלת ר"ע בחיבור תורה שבע"פ לתורה שבכתב

באור החיים ויקרא יג לז ביאר (הובא גם בעץ יוסף בעין יעקב שם במנחות), כי הן אמת שכל דבר תורה נאמר למשה, והגם שתצרף כל דורות ישראל מיום מתן תורה עד שתמלא הארץ דעה, אין חידוש שלא ידע משה. אבל ההפרש הוא, כי משה נתן לנו התורה בכתב ותורה שבע"פ, והנה האדון ה' בחכמתו יתברך רשם בתורה שבכתב כל תורה שבע"פ שאמר למשה, אבל לא הודיע למשה כל מה שנתן לו בע"פ היכן הוא רמוז בתורה שבכתב. ועיקר עבודתנו בלימוד הגמרא והסודות הוא להראות היכן התורה שבע"פ והסודות והדרשות רמוזים בתורה שבכתב, וההלכות שנאמרו למשה בסניי והסודות והדרשות כולם ימצאו להם מקום בתורה שבכתב. ולזה תמצא באו התנאים וחברו תורת כהנים וספרי וכו'. וכל דרשותם בכתובים אינו אלא ע"פ ההלכות והלבישום בתורת ה' תמימה שבכתב. ואחריהם ועד היום הזה היא עבודת הקודש לפרש המקראות וליישבם ע"פ התורה שבע"פ, וענין זה לא נמסר למשה כולו, ולזה אמרו שם במדרש שדרש ר"ע דרשות שלא ידעם משה. וכן מה שאמר כאן שלא היה יודע מה הם אומרים, אין הכוונה שלא ידע משה עיקרן של הדברים, שהרי ממנו הכל ואפילו מה שתלמיד ותיק וכו' אלא שלא ידע סמיכתם ודיוקם היכן רמוזים בתורה. ובאמת משה רבינו לא היה צריך לכל זה אחרי ששמע הכל מפי הגבורה. עכ"ל.

מבואר שמעלתו של ר"ע היא בחיבור התורה שבע"פ לתורה שבכתב. ר"ע יסוד תורה שבע"פ. סנהדרין דף פו א: סתם מתניתין ר' מאיר, סתם תוספתא ר' נחמיה, סתם ספרא ר' יהודה, סתם ספרי ר' שמעון, וכולהו אליבא דר' עקיבא. ומשה רבינו לא ידע כל זאת, רק קיבל משנה (וכדאיתא בברכות וכו"ל) שהיא התושבע"פ עצמה בלא חיבורה לתורה שבכתב².

ג. סיני ועוקר הרים

ו"בעיון יעקב" שם הגדיל במעלתו של ר"ע, וז"ל שם בד"ה יש לך אדם כזה ואתה נותן התורה על ידי: כוונתו כי באמת ר"ע הוא יסוד תורה שבע"פ, וכה"ג איתא ולא קם נביא כמשה עוד, אבל בחכמים קם, ומנו ר"ע, ולזה שאל משה למה לא ניתן הכל על ידי או על ידו וכו'. (בילקוט ראובני, ברכה: ולא קם נביא, נביא לא קם אבל חכם קם ומנו ר' עקיבא.) ר"ע מחודד ומפולפל כ"עוקר הרים" (עי' ברכות דף סד א ורש"י שם). מכח דרשותיו זוכה לכוין לאמיתתן של שמועות שלא שמע. אמר לו רבי טרפון אני שמעתי ואין לי לפרש, אתה דורש ומסכים לשמועה. ופרש"י בד"ה אתה דורש, מאליך ומסכים למה ששמעתי (זבחים דף יג ב). וכעין זה אמר ר' טרפון בספרי בהעלותך, על הפסוק "ובני אהרון יתקעו": טרפון ראה ושכח, עקיבא דורש מעצמו ומסכים להלכה. ועיין עוד שבת יז א: אמר ר"ט אקפח את בני שזו הלכה מקופחת ששמע השומע וטעה, א"ל ר"ע אני אתקן שיהו דברי חכמים קיימים. ועל כל זאת זכה שיאמר עליו ר' טרפון: כל הפורש ממך כפורש מחיים (קידושין דף סו ב).

משה רבינו אינו נצרך לפלפל מכח שכלו, שכן כל דיבור שהיה אומר הקב"ה למשה היה

אומר לו מ"ט פנים תמא ומ"ט פנים טהור (שוח"ט יב ד). משה רבינו בקי בכל התורה והרי הוא כ"סיני". ובאמת שגם את כח הפלפול קיבל, רק שנהג טובת עין ונתנו לישראל³.

ג

"בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה"

החילוק שבין תורתו של משה לתורתו של ר' עקיבא, בא לידי ביטוי בתחומים נוספים.

א. מתנה ועמל

"ויהי שם עם ה' ארבעי יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה" (שמות לד כח). ארבעים יום משה נהנה מזיו השכינה ואינו נצרך לאוכל (שמו"ר מז ט). "כל ארבעים יום שעשה משה למעלה היה לומד תורה ושוכח, אמר לו: רבון העולם, יש לי ארבעים יום ואיני יודע דבר. מה עשה הקב"ה? משהשלים ארבעים יום, נתן לו הקב"ה את התורה במתנה (שמו"ר מא ו). "ישמח משה במתנת חלקו". תורה מן השמים איננה יכולה להקנות בעמל אנוש המיוסד על אוכל ומים. לא כן ר"ע. מתחיל את לימוד התורה מבראשית. כתב לו אלף בית ולמדה וכו' תורת כהנים ולמדה, והיה לומד והולך עד שלמד כל התורה כולה (אד"נ ו). רבי שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה. לסתת שהיה מסתת בהרים. פעם אחת נטל קרדומו בידו והלך וישב על ההר והיה מכה ממנו צרורות דקות. באו בני אדם ואמרו לו מה אתה עושה. אמר להם הרי אני עוקר ומטילו בתוך הירדן. אמרו לו אי אתה יכול לעקור את כל ההר. היה מסתת והולך עד שהגיע אצל סלע גדול. נכנס תחתיו סתרו ועקרו והטילו אל הירדן, ואמר לו אין זה מקומך אלא מקום זה. כך עשה להם רבי עקיבא לרבי אליעזר ורבי יהושע. וזכה שיהא שמו הולך מסוף העולם ועד סופו (יבמות טז א). ופירנס את ישראל ארבעים שנה, כמשה (ספרי על דברים פרק לד פסוק ז). מימיו של ר"ע לא אמר הגיע עת לעמוד בביהמ"ד חוץ מע"פ וערב יוהכ"פ (פסחים דף קט א, וע"ע שמחות פ"ח). ר"ע היה אוצר בלום (גיטין סז א), אך הוא מילא את אוצרו בעמלה של תורה. למה ר"ע דומה לפועל שנטל קופתו יצא לחוץ מצא חטים מניח בה, שעורים מניח בה וכו' כיון שנכנס לביתו מברר חטין בפני עצמן שעורים בפ"ע וכו' כך עשה ר"ע ועשה כל התורה טבעות טבעות. (אדר"נ יח א) היגיעה והעמל הינם ביטוי לחיבור של ר' עקיבא לתורה ולה', לפי שאין לומד אותה אלא מי שאוהב הקב"ה בכל לבו ובכל נפשו ובכל מאודו (תנחומא נח סי' ג).

גם את גופו שיעבד ר' עקיבא לעמלה של תורה. עתיד רבי עקיבא לחייב את כל העניים בדין, שאם אומרים להם מפני מה לא למדתם והם אומרים מפני שעניים היינו, אומרים להם והלא רבי עקיבא עני ביותר ומדולדל היה (אבות דר"ג פ"ו מ"ב) לא תמצא תורה שבע"פ אלא במי שממית עצמו עליה, שנאמר זאת התורה אדם כי ימות באהל (במדבר י"ט). כך דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל (תנחומא שם).

ב. קבלה ודרישה

כל הנביאים נתנבאו ב"כה אמר ה' ומוסיף עליהם משה, שנאמר בו "זה הדבר" (ויקרא ט, ו. ספרי ריש מטות). משה רבינו מוסר דבר ה' כהווייתו בלא דרישה ובלא חקירה. הרי הוא כצינור לשכינה. זו מעלתו "נאמן בכל ביתי" (במדבר יב) ועל כך דוקא הוא זוכה לקבל תורה מן השמים ר"ע דורש וחוקר. אין קבלה בלא דרישה וחקירה, ואף במוסכמות. הלך וישב לפני רבי אליעזר ולפני ר' יהושע, אמר להם רבותי פתחו לי טעם משנה. כיון שאמרו לו הלכה אחת, הלך וישב לו, והיה נושא ונותן בינו לבין עצמו ואומר (אלף זה למה נכתב? בית זה למה נכתב? הגר"א מ"ז) דבר זה למה נאמר? חזר ושאלו והעמידן בדברים (אדר"נ פ"ו מ"ב). ר' עקיבא לוחם מלחמתה של תורה: שלוש עשרה שנה עשה ר"ע, נכנס אצל ר' אליעזר ולא היה יודע בו, וזו היא תחילת תשובתו הראשונה לפני ר' אליעזר, אמר לו ר' יהושע הלא זה העם אשר מאסת בו צא נא עתה והלחם בו (ירושלמי פסחים פ"ו ה"ג)4. משמת ר"ע בטל כבוד התורה. ופרש"י: שהיה נותן לבו לדרוש כל קוץ וקוץ של כל אות, וכ"ש תיבות יתירות ואותיות יתירות, כגון: בת ובת אני דורש (סנהדרין דף נא ב), וזהו כבוד תורה גדול שאין בה דבר לבטלה (סוטה דף מט א). אמר ר' יוחנן לבן של ראשונים כפתחו של אולם ושל אחרונים כפיתחו של היכל, ואנו כמלא נקב מחט סידקית, ראשונים ר"ע וכו' (עירובין נג א).

ג. באר ומעיין

יש בכחם של חכמים לחדש הלכות עפ"י דרכי הסברה וי"ג מידות, ולא רק לגלות מקור ההלכה המקובלת (רמב"ם פרק א בהלכות ממרים). תניא "והדוה בנדתה" זקנים הראשונים אמרו שלא תכחול ולא תפקוס ולא תתקשט בבגדי צבעונין, עד שבא ר"ע ולימד - אם כן אתה מגנה על בעלה ונמצא בעלה מגרשה, אלא מה ת"ל "והדוה בנדתה" - בנדתה תהא עד שתבא במים (שבת דף סד ב). ר"ע מחדש הלכה מתוך התבוננות בצרכי המציאות5. וביהרחב דבר" במדבר כא כ, כתב דע"י הי"ג מידות אפשר להוסיף לקח בכל עת, ונעשית התורה כמעין המתגבר. עכ"ל6. ברייתא סוטה דף מט ב: משמת ר"ע בטלו זרועי תורה ונסתתמו מעיינות החכמה. ופרש"י: עומק סברא ולסמוך טעמי תורה שבעל פה על מדרשי המקראות ואותיות היתרים ולשונות המשתנים במקרא (נראה ש"זרוע" הוא ביטוי לעשייה ויצירה בעולם המעשה).

גם חלק זה של תושבע"פ המצריך עיון וסברא, אינו נצרך למשה. משה אמת ותורתו אמת, ואינו מחדש הלכה עפ"י הבנתו, לפי שבהבנה אנושית אפשר שתפול מחלוקת (ע"ש ברמב"ם). משה רבינו אינו זקוק לחידושי דינים. בכל עת יכול לשאול מפי הגבורה: "עמדו ואשאלה". - אשרי ילוד אשה שכך מובטח, שכל זמן שהיה רוצה היה מדבר עם השכינה (רש"י במדבר ט ח). גם במקום שהסברא לכאורה פשוטה אין משה פוסק מדעתו, וכפי שמצאנו אצל בנות צלופחד שתבעו מסברא את חלקן בא"י (במדבר פרק כז פסוקים א - יא). אמרו למשה אם כבן אנו חשובין תנה לנו נחלה כבן, ואם לאו תתיבם אמנו. מיד

"ויקרב משה את משפטן לפני ה'. ויאמר ה' אל משה כן בנות צלופחד דוברות..." ופרש"י:
כך כתובה פרשה זו לפני במרום. מגיד שראתה עינן מה שלא ראתה עינו של משה⁷.

ר' עקיבא מסמל את התורה המתבררת בכח השכל האנושי. אמר רבא בתחילה נקראת
התורה על שמו [של הקב"ה] ולבסוף נקראת על שמו של [העוסק בה] שנאמר: בתורת ה'
חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה (ע"ז יט ב. תהלים א). ר' עקיבא מחבר את ההלכה
המקובלת ממשה עם הכתוב בתורה, הוא אף מוסיף ומחדש הלכה, כמעין המתגבר, מתוך
תורה שבכתב עפ"י הנצרך למציאות החיים הארציים. כל זה בא לו מתוך עמל ומתוך
דרישה וחקירה. על חכמתו זו נחשב כחכם יותר ממשה עד שראוי היה שתנתן תורה על
ידו, לולי שעלה במחשבה לפני הקב"ה ליתנה דוקא למשה ה"נאמן בכל ביתי". אך עדיין
צריך בירור כיצד ראה ר"ע תפילין עצמן, ואילו משה "איש הא-להים" זכה לראות רק קשר
של תפילין. לצורך זה יש לעמוד על התכונות המיוחדות של משה רבינו ורבי עקיבא⁸.

ד

שמים וארץ

א. משה קרוב לשמים

"משה איש הא-להים" (דברים לג) - ממחציתו ולמעלה נקרא א-להים, וממחציתו ולמטה
נקרא איש (שח"ט צ ה). "ותחסרהו מעט מא-הים" (תהלים ח, ע"י נדרים דף לח א).
"לא קם בישראל כמשה עוד, נביא ומביט את תמונתו. תורת אמת נתן לעמו א-ל על יד
נביאו נאמן ביתו". תורת אמת, שכל כולה אך דבר ה', אי אפשר לה להנתן אלא ע"י
משה. עליו הכתוב מכתוב ג' מעלות. "והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני
האדמה", "עבדי משה בכל ביתי נאמן", "פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות, ותמנת
ה' יביט" (במדבר יב).

משה מתוקן מבריאתו, נולד לאביו עמרם שהיה מארבעה שמתו בעטיו של נחש (שבת
נה ב, רש"י: בעצתו של נחש שהשיא לחוה ולא בחטא אחר, שלא חטאו) ואף אמו יוכבד
צדקת היתה (קה"ר ז כח). ובקהלת זוטא שם: "אדם אחד מאלף מצאתי" (קהלת ז כח) זה
עמרם, "ואשה בכל אלה לא מצאתי" זו יוכבד. שרה ילדה את יצחק בגיל צ' שנים, "ותאמר
מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה, כי ילדתי בן לזקניו" - יוכבד ילדה את משה בת ק"ל
שנים.

"ותרא אותו כי טוב הוא" (שמות ב ב). טוב שמו, הגון לנביאות, אחרים אומרים נולד
כשהוא מהול (סוטה יב א). מיום שנולד לא נסתלקה הימנו שכינה (זהר ח"א קכ ב). יראת
שמים, לגבי משה מילתא זוטרתא היא (ברכות לג ב).

עבד נאמן לה' אסור שיצטרך לכפוף עצמו לבריות. אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על
גבור ועשיר וחכם וענו, וכולן ממשה. גבור - דכתיב "ויפרוש את האהל על המשכן..."

(שמות מ יט), עשיר - "פסל לך" (שמות לד א), פסולתן שלך (נדרים דף לה א).

ב. משה רחוק מן הארץ

משה רבנו קרוב לשמים אך רחוק מן הארץ (עי' ספרי ריש פרשת האזינו). משה פורש מאשתו. אין לו אחיזה בקרקע עולם. בעיני הבריות אין זה דבר נאה ומתקבל. אוי לנשותיהן של אלו, אם הם נזקקים לנבואה שיהיו פורשין מנשותיהן כדרך שפירש בעלי ממני (רש"י במדבר יב א, עפ"י תנחומא ורשא צו פרק יג). גם מרים ואהרון מקטרגים "הרק אך במשה דבר ה' הלא גם בנו דבר".

הריחוק מן הארץ גורע מיכולת ההנהגה של משה. "לא איש דברים אנכי" (שמות ד י) - אין בכוחו של משה להוריד את דבר ה' עד תחתיות ארץ. "שלח נא ביד תשלח". "למה הרעת לעבדך ולמה לא מצאתי חן בעיניך לשום את משא כל העם הזה עלי" (במד' יא יא). משה אינו יכול להנהיג את עם ישראל ללא עזרה הבאה חוץ לטבע. "וימותו האנשים מוצאי דבת הארץ רעה במגפה לפני ה'" (במד' יד לו). "ותפתח הארץ את פיה ותבלע אתם ואת בתיהם ואת כל האדם אשר לקרח ואת כל רכושם" (במד' טז לב).

סבור משה שהודעת העם את חוקי הא-להים ואת תורתיו, ראוי לה שתהיה רק באופן האידיאלי. משה היה אומר יקוב הדין את ההר (סנהדרין ו ב). יושב הוא לבדו לשפוט את העם בלא לחוס על גופו - "נבל תבול". ואף לא שת ליבו לכבודן של ישראל - "ויעמד העם מן הבקר עד הערב". משה נצרך ליתרו חותנו שילמדנו הנהגת ציבור מה היא. בוא וראה מה בין משה לשמואל, משה היה נכנס ובא אצל הקב"ה לשמוע הדיבור, ואצל שמואל היה הקב"ה בא, שנאמר "ויבא ה' ויתיצב" (ש"א ג, י). אמר הקב"ה משה שהיה יושב במקום אחד לדון את ישראל, יבא אצלי לאהל מועד לשמוע הדיבור, אבל שמואל שהלך אצל ישראל בעיירות ודן אותם, אני הולך ומדבר עמו (שמו"ר טז ד). ומה ראה משה על כך - "כי יבא אלי העם לדרש א-להים", כבוד שמים וכבוד הבריות, כבודו של מי גדול יותר? ע"כ המדרש. ומה ראה שמואל על כך? - כבוד שמים מתגדל מכבודן של הבריות!

משה, המתקון מבטן אימו, מבקש להנהיג את העולם כאילו גם הוא מתוקן מרחם. "לך רד כי שחת עמך" (שמות לב ז), העם אין כתיב כאן, אלא עמך. אמר משה: רבון העולם מנין הם עמי? א"ל הקב"ה: עמך הם! שעד שהיו במצרים אמרתי לך "והוצאתי את צבאתי את עמי", ולא אמרתי לך שלא לערב בהם ערב רב? אתה שהיית עניו וכשר אמרת לי לעולם מקבלים השבין, ואני הייתי יודע מה הם עתידין לעשות ואמרתי לך לאו, ועשית רצונך, והם הם שעשו את העגל וכו'. "אין לך כל פורענות ופורענות שבאה לעולם שאין בה אחד מכ"ד בהכרע ליטרא של עגל הראשון" (סנהדרין קב א). ומי גרם לכך? משה שהיה עניו וכשר!

ומאיך גיסא קפדנות יתירה היתה בעוכריו. בג' מקומות קצף משה. ולפי שבא משה לכלל כעס [במלחמת מדיין] (במד' לא יד) בא לכלל טעות, שנתעלמו ממנו הלכות גיעולי נכרים (שם כא). וכן אתה מוצא בשמיני למלואים שנאמר "ויקצוף על אלעזר ועל איתמר" בא לכלל כעס ובא לכלל טעות (ויקרא י). וכן אתה מוצא ב"שמעו נא המרים" (במדבר כ י), "ויך את הסלע" - ע"י הכעס טעה (רש"י במד' לא כא, עפ"י הספרי)⁹. אילו היה משה מתון היה ניצול, אלא שהקניטו והקפידו אותו, ולא סבל (קה"ר ז, ז). אין דעתו של משה סובלת שהאמת הא-והית אינה מתקבלת ע"י בני האדם, כפשוטה.

ג. ר' עקיבא קרוב לארץ

לר' עקיבא, להבדיל ממשה, אין זכות אבות (ברכות דף כז ב). בן גרים היה (רמב"ם בהקדמתו ליד החזקה). מבני בניו של סיסרא¹⁰. ר' עקיבא, להבדיל ממשה, אין השכינה שורה עליו מעת לידתו. ארבעים שנה היה עם הארץ לא ידע א"ב (אבות דר"נ פ"ו). ולא עוד אלא ששנא תלמידי חכמים, ואמר: כשהייתי ע"ה אמרתי מי יתן לי ת"ח ואנשכנו כחמור (פסחים דף מט ב).

משה עניו מכל האדם אשר על פני האדמה ומבטל עצמו מפני השכינה, אבל כועס ואינו מעביר על מידותיו, שכן כבודו הוא כבוד שמים שהשכינה מדברת מגורו "משה ידבר והא-להים יעננו בקול" (שמות יט יט). ר"ע גם הוא מבין ערכה של ענוה. אמר ר' עקיבא כל המגביה עצמו על ד"ת, דומה לנבלה מושלכת בדרך, כל עובר ושב מניח ידו על חוטמו ומתרחק ממנה (אבות דר"נ פ"א ב). האדם אשר כל מלאכתו היא ההתבוננות עפ"י שכלו עלול להתגאות על הבריות ולחשוב שהכל ממנו, משכלו שלו. על כן מזהיר ר"ע מפני הגאווה. ר"ע בענותנותו, מעביר על מידותיו. ת"ר מעשה ברבי אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות ולא נענה, ירד רבי עקיבא אחריו ואמר אבינו מלכנו למענך רחם עלינו וירדו גשמים. הווי מרנני רבנן יצתה בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו (תענית דף כה ב). הרב שמחל על כבודו כבודו מחול (קידושין דף לב א) הוא מוחל על כבוד תורתו שלו¹¹.

משה פרש מאשתו לאחר מעמד הר סיני, משום שהשכינה מדברת עמו בלא קביעת זמן (שבת דף פז א). ר"ע אינו נשאר בלא אשה, לאחר התעלותו בתורה במשך עשרים וארבע שנים חוזר לרחל אשתו. כשמתה, נושא אשה אחרת¹². ר"ע אומר: כל התורה קודש ושיר השירים קודש קודשים. אהבת איש לאשתו היא הביטוי והמשל לאהבת האדם לא-להיו, לאהבת כנסת ישראל לדודה.

ה

אמת ואמונה

ר' עקיבא המחבר תורה שבע"פ עם תורה שבכתב בכח השכל האנושי, והמחבר תחתית

ארץ אל קודש הקודשים, הוא המדריכנו בדרך האמונה.

א. רבי עקיבא דורש הכל כמשמעו

"ויאמר משה שש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי בקרבו ואתה אמרת בשר אתן להם ואכלו חדש ימים. הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם, אם את כל דגי הים יאסף להם ומצא להם" (במדבר יא כא). והיה רבי עקיבא דורש הכל כמשמעו: מי יספיק להם. ועל כך השיב הקב"ה למשה: "היד ה' תקצר, עתה תראה היקרך דברי אם לא". אכן ר' שמעון חולק על ר' עקיבא רבו, ואומר: חס ושלום לא עלתה על דעתו של אותו צדיק כך, מי שכתוב בו "בכל ביתי נאמן הוא" (במדבר יב ז) יאמר אין המקום מספיק לנו, אלא כך אמר וכו' (עי' ספרי ורש"י במקום). כיצד אפשר לו לר' עקיבא להעלות על דעתו שאמונתו של משה רבינו לוקה בחסר? האם לא השגיח ר' עקיבא בגערת הקב"ה לאהרון ומרים "מדוע לא יראתם לדבר בעבדי במשה" (במד' יב ח)?!

סיבוכי המציאות, נפתולי הופעת ה' בעולם, עיכובים בתיקון מלכות ש-די, גורמים למשה להרהר אחר מדותיו של הקב"ה. "וישב משה אל ה' ויאמר א-דני למה הרעתה לעם הזה למה זה שלחתני. ומאז באתי אל פרעה לדבר בְּשִׁמְךָ הִרְעָה לְעַם הַזֶּה, והצל לא הצלת את עַמְּךָ. ויאמר ה' אל משה עתה תראה אשר אעשה לפרעה כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו" (שמות ה כב - ו א). ופרש"י בד"ה עתה תראה (עפ"י סנהדרין דף קיא א): הרהרת על מדותי, לא כאברהם שאמרתי לו "כי ביצחק יקרא לך זרע" ואחר כך אמרתי לו "העלהו לעולה" ולא הרהר אחרי מדותי. לפיכך "עתה תראה", העשוי לפרעה תראה, ולא העשוי למלכי שבע אומות כשאביאם לארץ.

ב. ר"ע אומר כל דעביד רחמנא לטב עביד

ר"ע בעל אמונה גדולה גם כשנסתרים דרכי הבורא. תנא משמיה דר' עקיבא לעולם יהא אדם רגיל לומר כל דעביד רחמנא לטב עביד (ברכות דף ס ב). ובמכות דף כד ב: רבן גמליאל ור' אלעזר בן עזריה ור' יהושע ורבי עקיבא היו מהלכים בדרך, ושמעו קול המונה של רומי מפלטיא ברחוק מאה ועשרים מיל. התחילו הם בוכים, ורבי עקיבא משחק, אמרו לו: מפני מה אתה משחק? אמר להם: ואתם מפני מה אתם בוכים? אמרו לו הללו כושיים שמשתחיים לעצבים ומקטרים לעבודת כוכבים יושבין בטח והשקט, ואנו בית הדום רגלי א-להינו שרוף באש, ולא נבכה? אמר להם לכך אני מצחק! ומה לעוברי רצונו כך, לעושי רצונו על אחת כמה וכמה. שוב פעם אחת היו עולין לירושלים. כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם. כיון שהגיעו להר הבית ראו שועל יוצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הן בוכין ור"ע מצחק. אמרו לו: מפני מה אתה מצחק? אמר להם מפני מה אתם בוכים? אמרו לו מקום שכתוב בו: "והזר הקרב יומת" ועכשיו שועלים הלכו בו, ולא נבכה? אמר להן לכך אני מצחק דכתיב "ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו" (ישעיה ח ב), וכי מה ענין אוריה אצל זכריה? אוריה במקדש ראשון וזכריה

במקדש שני. אלא תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה. באוריה כתיב "לכן בגללכם ציון שדה תחרש" (מיכה ג יב, ועי' תוס') בזכריה כתיב "עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים" (זכריה ח ד). עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה, הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה, בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. בלשון הזו אמרו לו: עקיבא ניחמתנו.

לר"ע כל המציאות כולה מחוברת אל הקודש ולית אתר פנוי מניה. תניא, אמר רבי עקיבא פעם אחת נכנסתי אחר ר' יהושע לבית הכסא ולמדתי ממנו ג' דברים וכו'. אמר ליה בן עזאי עד כאן העזת פניך ברבך, א"ל תורה היא וללמוד אני צריך (ברכות דף סב א).

אמונתו הגדולה נבחנה בשעת מיתתו. בשעה שהוציאו את ר' עקיבא להריגה זמן ק"ש היה, והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים. אמרו לו תלמידיו: רבינו עד כאן? אמר להם כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה "בכל נפשך" אפילו נוטל את נשמתך, אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו! היה מאריך ב"אחד" עד שיצתה נשמתו ב"אחד" (ברכות דף סא ב). משה רבינו כשרואה את סופו של ר"ע, מתריס: זו תורה וזו שכרה? עד שהקב"ה הוצרך לומר לו "שתוק" (מנחות דף כט ב). אבל ר"ע, רואה במיתתו את פיסגת אמונתו.

משה רבינו איש הא-להים, קרוב לשמים ומורגל בהנהגה ניסית. רגילותו לדבר עם ה' "פה אל פה" "במראה ולא בחידות", מונעת ממנו לראות את הופעת ה' הנסתרת בתוך דרכי הטבע. ר' עקיבא הקרוב אל הארץ ואינו בעל נס, זוכה לראות את האור המאיר במחשכי ארץ. לית אתר פנוי מיניה. הבנתו שהקב"ה בכל מקום, היא שורש אמונתו הגדולה של ר"ע. "להגיד בלבך חסדך ואמונתך בלילות" (תהלים צב ג) "העם ההולכים בחושך ראו אור גדול" (ישעיה ט א), אלו בעלי התלמוד שראו אור גדול שהקב"ה מאיר עיניהם (תנחומא פרשת נח). ר"ע עוקר הרים, חודר בהתבוננותו ודורש את התושבע"פ הגנוזה בתושב"כ. הוא רואה את נשמת התורה שבגוף התורה (עי' הקדמת הכתב והקבלה שתושבע"פ לתושב"כ כנשמה לגוף). בהתבוננות זו הוא גם חודר לתחתית ארץ ומגלה את האור הא-לוהי המחיה שאול, את הנשמה הנותנת ליעף כח לעלות ולהשתלם. קושייתו: מה ענין אוריה אצל זכריה בן יברכיהו (כנ"ל), מביאה אותו לראות את ירושלים בבניינה.

הרמב"ן (במד' יא יט) כתב שמדרשו של ר' עקיבא שאמר גבי "הצאן ובקר ישחט" שהדברים כמשמען מי מספיק להם, הוא משמעות הכתוב באמת. ובהמשך דבריו שם ביאר הרמב"ן שמשה הבין שהקב"ה אינו חפץ לתת להם בשר בדרך נס שכן אין דבר רע יורד מן השמים, ועוד, כי על כל הנסים הודיע ה' מתחילה למשה, וכאן לא הודיעו. ועל כך הוקשה למשה כיצד בדרך הטבע יאכיל ה' שש מאות אלף רגלי (ואכן נעשה הדבר בדרך הטבע, ע"י רוח שהביאה את השליו).

מעשה יש לומר שר"ע המבאר את "הצאן ובקר ישחט" כפשוטו, לא בא לדבר בגנותו של משה. רק להסביר שבצד הקירבה הגדולה לשמים יש גם "חסרונות" מוכרחים. נראה שכשם שאין הקב"ה מקפיד על פרישתו של משה מן האשה, כך אינו מענישו על "חוסר אמונתו". משה רבינו הרגיל בניסים קובל כלפי השכינה: "והצל לא הצלת". קשה למשה מדוע דרך גאולתם של ישראל צריכה לבוא מתוך הקשחת השיעבוד. מדוע אין הקב"ה מביא נס אחד הפותר ברגע אחד את כל הבעיות. אמר ריש לקיש החושד בכשרים לוקה בגופו דכתיב "והן לא יאמינו לי...". וגלוי לפי הקב"ה שישראל יאמינו. אמר לו הן מאמינים בני מאמינים ואתה אין סופך להאמין. הן מאמינים דכתיב "ויאמן העם", בני מאמינים "והאמין בה" (אברהם), אתה אין סופך להאמין שנאמר "יען לא האמתם בי".

ו

סיכום

א. "כל יקר ראתה עינו"

הרב דסלר ב"מכתב מאלהיו" כרך א עמוד 223: במנחות כט אמרו ו"ל שמשו רבינו ע"ה התפלא על אופן לימודם של ר' עקיבא ותלמידיו ולא הבין דברייהם. פירוש, בודאי לא חסר למשה רע"ה בכל התורה כולה אפי' מה שיחדש ר' עקיבא, אבל השגתו היתה דרך הפנים - דרך ראייה¹³ ("פה אל פה אדבר בו, במראה ולא בחידות"), ולא דרך השגה בעיון שכלי - דרך החוץ (דהיינו התבוננות על המציאות); ולמי שרואה בפנים, הרי הדרך החיצונית כעין חילול הוא, וזהו דמסיק שם כששמע שאמרו הלכה למשה מסיני נח דעתיה, וברור שאין הכונה שנח דעתיה משום שהכל נבנה עליו, דחס ושלוש שהעניו מכל אדם יהא שייך לזה; אבל הוא מפני ששמע מהם שמעיונם השכלי באופן כזה יבואו מן החיצון אל הפנים; וגדר הלכה מסיני הוא הפנים (הרמב"ם בהקדמה לפיה"מ שגדר הל"מ הוא מה שלא נמסר להוציא מתושב"כ ע"ד ההיקש השכלי).

לפי"ז יש לומר שמה שכתוב לא יראני האדם וחי, היינו בראיה דרך הפנים "פה אל פה אדבר בו" "ודיבר ה' אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו"¹⁴. בראיה כזו אפשר לראות רק את האחור - קשר של תפילין. אבל ר"ע יכול לחדור בעיון השכלי עד הפנים, ולראות בעין שכלו את התפילין עצמן.

על דרך המשל אפשר לומר שראייתו של ר"ע היא כראיית צילום רנטגן או רישום של פוליגרף. אלו מגלים כיצד פועל גופו של האדם, אך אין בהם כדי להכיר את האדם עצמו. ר"ע מתוך התבוננותו מגלה כיצד פועלת ההנהגה הא-להית בעולם, ובראייה כזו רואה גם את התפילין עצמן. ראיית "פנים אל פנים" מאפשרת להיכרות בין שני בני אדם, אך איננה מגלה כיצד פועלות המערכות הנסתרות שבכל צד.

ב. חמישים שערי בינה

במסכת ר"ה דף כא ב: "אמרות ה' טהורות כסף צרוף בעליל לארץ [גלוי לכל] מזוקק

שבעתים", נ' שערי בינה נבראו בעולם וכולן ניתנו למשה חסר אחד, שנאמר "ותחסרהו מעט מאל-הים" [מזוקק שבעתים, שבע שבעות והם חמישים חסר אחד]. ובפרי צדיק (חג סוכות אות ב) הגדיל מעלת ר"ע, וכתב ששער הנ' הוא הדעת שנגלה לר"ע וחבריו ולא נגלה למשה רבינו (כמ"ש ר"ה דף כא ב), מפני שמשה רבינו לא ידע מרע כלל וכשנולד נתמלא הבית אור, ואילו על ר"ע דרשו (סוטה יב א) "כל יקר ראתה עינו" - זה ר"ע וחבריו (כמ"ש מ"ר ותנח' חקת), דברים שלא נגלו למשה נגלו לר"ע וחבריו. והוא מ"ש (ברכות דף לה ב) במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקין גמורים עומדים¹⁵.

עולם התיקון הוא תכלית מעשה שמים וארץ. כבר הוקשה בספרים מדוע הוצרך הקב"ה שהוא השלימות המוחלטת לברוא עולם. גילוי של רצון הוא ביטוי לחוסר. מה איפוא היה החסרון קודם הבריאה. והשיבו שהשלימות העליונה חסרה את ההשתלמות. ועל כן הוריד הקב"ה את העולמות על מנת שיתגלה הכח של התיקון ושל ההשתלמות.

משה רבינו מתוקן מבריאתו. ר"ע מגלה את כח התיקון הטמון באדם. "פעם אחת היה עומד על פי הבאר, אמר: מי חקק אבן זו אמרו לו המים שתדיר נופלים עליה בכל יום, והיה ר"ע מתמיה על זה. אמרו לו עקיבא אי אתה קורא "אבנים, שחקו מים" (איוב יד יט). מיד היה רבי עקיבא דן קל וחומר בעצמו מה רך פוסל את הקשה דברי תורה שקשה כברזל על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי שהוא בשר ודם. מיד חזר ללמוד תורה (אדר"ג פ"ו ב). וכן עשה, הלך ולמד ארבעים שנה (ספרי) בשקדנות. לאחר שמתה רחל נושא הוא את אשת טורנוסרופוס הרשע. הוא אינו חושש למעשיה בעבר. יש בידי האדם לתקן ולהפוך זדונות לזכויות. "אמרה לו, וכי יש תשובה? אמר לה הן!" (נדרים נ ב, ר"ן) ר' עקיבא הקרוב אל הארץ מגלה את האור הא-להי הנמצא גם בתחתית המציאות, ואשר בעזרתו אפשר לו לאדם להשתלם ולהשתכלל, לחזור ולהתחבר אל מקורו - אל השמים. זהו שער הנ' שזוכה לו ר' עקיבא מתוך חיבורו לתורת משה שזכה למ"ט שערי בינה¹⁶. "אני אמרתי א-להים אתם ובני עלין כלכם" (תהילים פב ו)¹⁷. ר"ע זכה שצורתו תדמה ליצירה. "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" (בראשית א כו), ופרש"י: בדמותנו: להבין ולהשכיל. ר"ע כהקב"ה יוצר ומחדש. ר"ע הוא תכלית הבריאה - תכלית עולם התיקון.

הערות

2. וצ"ל שגמרא שקיבל משה בסיני (כמבואר בברכות שם), היינו את היכולת לדרוש ע"י י"צ מידות). אולם מדקדוק בפרש"י במדרש זה לא משמע כאור החיים. דהנה מפרש"י משמע שבשעה שעסקו ר"ע ותלמידיו בדבר שאינו צריך טעם רק ידיעה בתורה, לא ידע משה מה הן אומרים שכן טרם קיבל את התורה ולכן תשש כוחו (והוא לא ידע שזו התורה שעתיד לקבל) רק אחר שהוצרכו לדבר שצריך טעם, דהיינו שאין התלמידים יודעים לו מקור מן התורה והוצרך ר"ע לומר להם שזו הלכה למשה מסיני, הבין משה שכל מה שנגלה לפניו הוא אחר קבלת התורה על ידו אע"פ שהוא עדיין בפועל טרם קיבלה, ולכן נתיישרה דעתו שכן הבין שאחר שיקבל את התורה אכן ידע אף הוא כל מה שהם דיברו. ומה שאמר משה יש לך אדם כזה וכו' הוא משום שהבין שר"ע השיג בשכלו את מה שהוא עתיד לקבל במתנה מהקב"ה (והיינו כל מה שאמר קודם שאמר שזו הלכה למשה מסיני). ע"ע לביאור המדרש, בתורה תמימה שמות כד

3. בנדרים דף לח א: אמר ר' יוסי בר חנינא בתחלה לא נתנה תורה אלא למשה ולזרעו וכו' ומשה נהג בה טובת עין ונתנה לישראל. ולאחר שקלא וטריא מתברר שאכן משה קיבל את התורה על מנת ללמדה לישראל, רק שפלפולא בעלמא ניתן רק לו ובהג טובת עין ונתנה לישראל. וברשיי שם בד"ה פלפולא בעלמא: להבין דבר מתוך דבר הוא דניתן למשה וניהג בה טובת עין ונתנה לישראל. והרא"ש פירש (בצד הגליון) בד"ה פלפולא בעלמא: הבנה וחרירות והיינו כתבן שלך כי כל החכמה והשכל רמוזים בכתב התורה בצורות האותיות. ונראה שלפי העץ יוסף יש לבאר שמשה אכן קיבל את היכולת לדרוש את התושבע"פ מהתורה שבכתב רק שלא נצרך לזה ומסרה לישראל במתנה. ובאמת משה הרי קיבל את י"ג המדות שהתורה נדרשת בהם, אע"י שקיבל גם מ"ט פנים של כל צד ואינו נצרך לי"ג מידות, אלא שניתן לו בשביל העתיד. אכן הנצי"ב ב"העמק דבר" תחילת פרשת תצוה כתב עפ"י הגמ' הזאת שכוחו של משה היה בפלפול ובכוח זה חידש הלכות. וע"ע בדברי הנצי"ב במדבר טו לג, ודברים א פסוקים ג, ה. דברי הנצי"ב צ"ע שכן הם מערבים בין מתן תורה מן השמים שאינו בהשגת השכל האנושי, לבין תורה המושגת בשכל אנוש. דבריו גם אינם מוכרחים במקורות, והתבאר במקום אחר.

4. בבבלי פסחים דף סט א מבואר גודל מלחמה זו: תניא אמר לו ר' אליעזר: עקיבא, בשחיטה השבתני בשחיטה תהא מיתתו, אמר לו: רבי אל תכפירני בשעת הדין, כך מקובלני ממך וכו' (ר' אליעזר מנשמת משה רבינו, מעולם לא אמר דבר שלא שמע מרבותיו, סוכה כח א, ור' עקיבא שלא יכול היה להזיז את ר' אליעזר משמועותיו בכח הסברא, הוכרח לאחוז בכחו של ר' אליעזר ולומר לו ששכח קבלתו).

5. אפשר שר"ע לשיטתו שיכול לגרש את אשתו אם מצא אחרת נאה הימנה, גיטין דף צ א.

6. אכן הנצי"ב ביקש לומר שאף משה היה כמעין המתגבר ע"ש, וכבר התבאר לעיל בהערה ג שאין דברינו כנצי"ב, כי אם כאורה"ח. ועיין "דורות הראשונים" כרך ד עמ' רלד הסובר שמדרשי ההלכה באו בעקבות ההלכה המסורה במשנה שמקורה ביסוד המשנה וביקש להוכיח שכן דעת הרמב"ם והרמב"ן (שם עמוד רנב), ויצא כנגד המלבי"ם אשר בהקדמתו לספר ויקרא החזיק בדיעה שהמדרש הוא המקור להלכה המסורה במשנה (שם עמוד רלה). ועיין לשון הרמב"ם בהקדמתו למשנה סוף פרק א. וע"ע בענין זה ב"מבואות לספרות התנאים" ליי"א אפשטיין עמ' 511 שהחזיק בדעת דוה"ר. וכן ע"י ב"מבוא למשנה" לח' אלבק עמ' 40 שרוצה להוכיח שיש הלכות שנלמדו מן המדרש.

7. לכאורה משמע שאם היה רואה מה שראתה עיניו לא היה שואל. וצ"ל שאכן מה שלהן היה פשוט, משה הסתפק בו, וגם ספק קל מחייב לשאול את ה', שכן יש כאן תורה א-להית ניצחית.

8. דברים רבה (ליברמן) - פרשת ואתחנן פרשה א ד"ה ארשב"י ג': ארשב"י ג' דברים נתן משה נפשו עליהם ונקראו על שמו. התורה וישראל וערי מקלט. התורה מנין, דכתי' ויהי שם עם ה' ארבעים יום (שמות לד כח), ונקראת על שמו, שנא' זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב), וכה"א תורה צוה לנו (דברים לג ד). ע"י בית הלוי סוף דרוש יח, שהתורה נקראת על שמו של משה בזכות שעמל ארבעים יום, קודם שקיבלה במתנה. דבריו צ"ע, שכן בלא אכילה ושתיה ארבעים יום לא יתכן עמל אנוש. נראה אפוא שהתורה נקראת על שמו כפיצוי והערכה על כך שלא הכניס לתורה כלום משל עצמו.

9. הרמב"ם ב"שמונה פרקים" פ"ד, ביאר שכעסו של משה הוא חטאון, ועי' מה שהשיג עליו הרמב"ן במדבר כ א).
10. עי' מנורת המאור פ"ג נר ה כלל ג' ח"ב, וכן בברכות דף כז ב בפ"י רב נסים גאון. וספר "עשרה מאמרות" להרמ"ע מפאנו, מבואר שרע"ק יצא מסיסרא שבא על יעל אשת חבר הקיני.
- ¹ כנוכר לעיל: אמר רבא בתחילה נקראת התורה על שמו [של הקב"ה] ולבסוף נקראת על שמו של [העוסק בה] שנאמר: בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה (ע"ז יט ב. תהלים א).
12. נדרים דף נ ב. להלן יתבאר שנשא את אשר טורנוסרופוס הרשע.
13. הניקוד תחת המילה "פנים" כאן ולהלן, אינו במקור.
14. שמות לג יא. פסוק זה נאמר קודם לפסוק "לא יראני האדם וחי", המלמד שבנקרת הצור הגיע משה לשיא המדרגה בקירבה אל ה'. וצ"ל שבפסוק זה משה עדיין במדרגה נמוכה מזו שהגיע אליה בנקרת הצור, ועל כן במדרגה זו, זה נחשב פנים אל פנים. ועי' אור החיים לג יא).
15. ועי' מהר"ל נתיב העבודה פרק יב, בענין שער הנ'.
16. אפשר ששער הנ' לא ניתן להשגה למי שיש לו את כל מ"ט שערי בינה הראשונים, וממילא משה לא יכול היה להשיגו ואילו ר"ע כן. וצ"ע.
17. פסוק זה נדרש על מעלתם של ישראל בשעת מתן תורה, קודם חטא העגל, כשנחה עליהם רוח ה' ממרום. עי' ע"ז דף ה ב.